
s t u k j e s e n b e e t j e s (6)

verzameld door jan pieter janzen

van en over

prent(en) - een doctorandus - dada - een jaarboek - en lijfbladen

o. p d o n d e r s (1)

In Der Clercke Cronike van 11 maart 1970 beëindigde ik een bespreking van Jac. van Weringhs boek over de politieke tekenaar Albert Hahn (Tekenen om te ontmaskeren, Amsterdam 1969) met de volgende tirade:

'(Deze) biografie zal door het Instituut voor Geschiedenis van de Groninger RU niet worden aangeschaft. Dat is typerend voor het feit dat een heleboel historici het belang van de politieke prentkunst in het algemeen (nog) niet inzien. De reden laat zich raden: karikaturisten zijn te eenzijdig. Ook de Universiteitsbibliotheek laat op dit gebied nogal eens een steekje vallen. Bundels van b.v. Siné, Opland, Behrendt en Willem zal men daar tevergeefs zoeken. Het wordt echter hoog tijd dat men zeker in historische boekerijen een paar planken vrijmaakt voor bundels met politieke prenten. Het illustratieve element ontbreekt bij de geschiedbeoefening en -opleiding toch al te veel. En dat terwijl de karikatuur - om met van Weringh de prenten-specialist Eduard Fuchs te citeren - net 'eine wichtige Wahrheits-quelle' voor het histories onderzoek is, juist omdat de waarheid 'im Extrem' ligt: de tekenaar-karikaturist laat in de overdrijving zijn waarheid en werkelijkheid zien.'

Tot zover dit citaat. Het heeft waarschijnlijk nog niet veel aan geldigheid ingeboet, zij het dan dat het boek over Albert Hahn inmiddels wel op het Instituut te vinden is - het werd aangeboden door het in 1970 scheidende mo-jaar - en dat het bezit van de UB ongetwijfeld verrijkt is met Waardering van cartoons. Een empirisch-psychologische studie, waarop de heer A. Prent begin dit jaar te Nijmegen promoveerde tot doctor in de sociale wetenschappen. (Het is de slechtst uitgevoerde dissertatie die ik ooit heb gezien: vijfde rangs offset, vies-vette reproducties en zo voorzichtig geplakt dat het bij eerste aanraking in een vijftal katernen uiteenvalt.)

Hoewel 'humor vanaf de Oudheid tot heden onderwerp van studie (is) geweest' (p. 1) wilde Prent de 'humorbeleving' toch nog eens nader onderzoeken, zich daarbij beperkend tot 'de cartoon als medium' (p. 2). Hij deed dat aan de hand van literatuur en interviews en kwam o.m. tot de konklusie dat 'voor de uitgangsgedachte, dat er duidelijke verschillen zijn te constateren in waardering voor humoristische situaties, voldoende evidentie gevonden (is)' (p. 102) en dat 'cartoons in combinatie met een vragenlijst, waarin humor-aspecten zijn geoperationaliseerd, een basis kunnen vormen voor een psychodiagnosticum op het gebied van sociale relaties' (stelling 1).

Enkele andere van Prents ook voor niet-psychologen te vatten stellingen:

5. Absurde cartoons hebben met surrealistische kunstvormen gemeen dat ze veelal gericht zijn tegen burgerlijk rationalisme en traditionalisme.

7. Aan de voorkeur voor paard- of loperspel in het schaken kan een karakterologisch- c.q. intelligentieverschil ten grondslag liggen, namelijk springerigheid tegenover rechtlijnigheid.

11. Humor als lachende derde
is een synthese van spelende eerste
en kritische tweede.

o p d o n d e r s (2)

Mijnheer Prent gebruikte kartoens en korte strips die duidelijk a-politiek waren. Hij sloot dus niet aan bij een ontwikkeling in het stripwezen naar politiek en maatschappelijk engagement. Een goed voorbeeld daarvan is De Buismuizen van Ton Meijer (prachtig uitgegeven door de groningse SKF, 1971, f 3,50), een duidelijke allegorie op de autoritaire konsumptiemaatschappij.

Willem (Bernard Holtrop), in De Nieuwe Linie en Aloha een van neerlands beste politieke tekenaars, is het voorbeeld van een tendens in omgekeerde richting. Deed hij vroeger alléén politiek werk - erg hard en direkt, op hem is Hahns uitspraak 'Een politieke prent moet een opdonder zijn' geheel en al van toepassing -, de laatste jaren tekent hij ook steeds meer niet-politieke kartoens en strips. Hoewel de grens soms moeilijk te trekken valt, in ieder geval is het duidelijk dat Willem hoe langer hoe gruwelijker gaat tekenen. Nee, een leuke kartoentist is deze in Parijs levende Nederlander bepaald niet (- maar dat hoeft natuurlijk ook niet per se). Dat blijkt wel weer uit De vrolijke zelfmoord (Amsterdam 1971, f 9,90), waarin een dertigtal korte en langere strips zijn gebundeld. Dit werkje maakt het verlangen naar een verzameluitgave van Willems politieke prenten nog weer groter (- maar ja, het klimaat schijnt daar in ons landje niet zo goed voor te zijn: een politiek-satiries blad als God, Nederland & Oranje heeft het niet lang uitgehouden, lang niet elke krant vindt het de moeite waard politieke prenten op te nemen en verzamelbundels verschijnen zeer sporadies).

o p d o n d e r s (3)

Wel uitgekomen is onlangs een selectie uit het werk van Fritz Behrendt, bekend van Handelsblad (vroeger) en Parool (nu). Behrendt is in linkse (wat dat dan ook mag zijn) kring niet zo populair, omdat hij nogal eens aanleunt tegen de establishment. En dat kan natuurlijk niet: een politiek tekenaar moet nou een keer op revolutionaire wijze de kapitalistische structuren ondermijnen. Dit neemt echter niet weg dat zijn prenten technies altijd perfect en ook kwa inhoud voortreffelijk zijn: kort, bondig, scherp - dit i.t.t. bijv. Opland (in De Volkskrant) die vaak hele verhalen tekent, met veel tekst en uitleg. (Sommige reacties op karikaturisten als Behrendt en Doeve, van Elseviers Magazine, illustreren op schitterende wijze het verschijnsel der progressieve intolerantie: de ene kant mag wel schoppen, de andere niet.

Waar 'staat' Behrendt dan? 'Ik geloof', zegt hij daar zelf van, 'dat ik graag de partij zou willen kiezen van de mensen, niet van groepen, niet van partijen, maar van de mens in het algemeen. Ik ben in het diepst van m'n hart humanist.' -Kortom, Fritz Behrendt is een dankbaar onderwerp voor een sappig VN-artikel. Martin van Amerongen maakte het op de van hem zo bekende, onnavolgbaar-meeslepende wijze bij gelegenheid van Behrendts twintigjarig jubileum als tekenaar (Vrij Nederland 20/11/71).

Van Amerongen komt o.m. tot een vergelijking tussen Behrendt en Hahn: 'Behrendt deelt met Hahn enkele grafische (het streven naar een zo venijnig mogelijke portrettering) en karakterologische (het streven naar een betere wereld) eigenschappen. Maar Hahn had toch nimmer, zoals Behrendt dat anno 1968 deed, het trotse PvdA-kasteel laten aanvreten door als ratten vermoede "anarchisten", "ultra's" en "maoïsten". De tekenaar antwoordt op deze beschuldiging 'ernstig': 'Als ik mensen, die dat niet verdienen, met die plaat heb geraakt, dan spijt mij dat. Ik zou nu, geloof ik, zo'n tekening ook niet meer maken. Mijn fout was waarschijnlijk, dat ik niet duidelijk genoeg ben geweest. Een politieke prent is nu eenmaal ongenueanceerd.'

Hij had echter net zo goed kunnen zeggen dat Albert Hahn ook zo'n lieverdje niet was, getuige o.a. diens prent 'Op de politieke mestvaalt'. Daarin wordt de Sociaal-Democratische Partij, met figuren als Wijnkoop, Ceton en Van Ravensteyn, een links van de SDAP staande groep, voorgesteld als een varken dat zich aan afval tegoed doet ('Gevoed door afval krijgt het beestje waarachtig nog het begin van een buikje', De Notenkraker 14/7/1917). Nee, partij-tekenaar Hahn mocht zich gelukkig prijzen dat hij niet meer heeft hoeven kiezen tussen Nieuw Links en Democratisch Appèl/DS'70.

o p d o n d e r s (4)

Nu we het er toch over hebben, maak ik ook nog even melding van Daumier verslaggever van zijn tijd (1832-1872), een t.g.v. de gelijknamige tentoonstelling uitgegeven boekje met ruim 100 prenten van deze sociaal en politiek geëngageerde franse schilder en graficus, samengesteld en van begeleidende tekst voorzien door J.R. Kist (Utrecht 1971, Zwarte Beertjes nr. 1445, f 2,95). (Als dit geen objectieve aankondiging is dan weet ik het niet meer!)

h j w

Een rode doctorandus kan zich tegenwoordig veel permitteren (het niet-gebruiken van zijn academische titel bijv.), maar ook voor hem zijn er nog steeds dingen die niet kunnen. Het verzwijgen van eigen publikaties in een curriculum vitae is daar één van. Toch waagt een enkeling het al ook deze regel met voeten te treden.

Neem nou Homme J(acob) Wedman, die zijn levensloop in de vorige Groniek baldadig besluit met de woorden 'Publicaties: geen'. En dat is behalve al te bescheiden ook nog onjuist. Niet alleen in dit lijfblad zelve (al dan niet onder pseudoniem), maar met name ook in eens fameuze blaadjes als bril ('werkschrift voor snobs', door de Haagse Post eens even kernachtig als vleierend omschreven als 'downputter van het officiële Der Clercke Cronike' - ja, ja, dat

waren nog eens tijden) en in het VUISTje (de krant van het OSCN- kongres 1967, handelend - hoe kan het anders - over het anarchisme). Beide bladen werden uitgegeven door de hjp-pers, ook wel Histories Arbeiders Syndikaat geheten (kortweg HAS dus).

In het eerste nummer van bril (d.d. 'voorjaar zes zeven') nu stensil-tekende ene hje een serie 'haiku en andere tegenregels' (haiku is een versvorm van japanse origine die in die jaren als omstrijd werd beoefend door de weerbarstige jongens van de Clercke). Daaruit selekteerde ik de volgende nog immer aktuele hartekreten:

KLEFFE LIJSTER FLUIT

HIER DRUP voor DRUP ginds ruisen
OVER (EN SLUITEN
slik maar lampen jij
verlicht zul je nooit worden
als je zelf niet brandt.

(Van bril 3, de fraai verlichte katalogus van de tentoonstelling over her anarchisme, moeten nog steeds wat stapeltjes op het Instituut liggen.)

Een enkele keer vertelde mijn huisgenoot aan de Verl. Frederikstraat, wel eens over zijn grootvader, de Drachtster schoenmaker Thijs Rinsema, die in het begin van de jaren '20 nauwe kontakten onderhield met beroemd-beruchte dadaïsten (of daaromtrent) als Kurt Schwitters en Theo van Doesburg. Er klonk dan altijd iets van spijt in zijn stem, want de familie schijnt, 'die gekke dingen' aanvankelijk niet zo erg waardierend, in de loop der tijd wel eens iets van Schwitters en konsorten te hebben weggegooid. Niet alles gelukkig. En ook van het werk van Rinsema zelf, die behalve ambachtsman kunstschilder was, is heel wat bewaard gebleven.

Nu is deze Thijs Rinsema dan herontdekt en aan hem en andere leden van de opzienbarende klup is een tentoonstelling gewijd die ruime aandacht in de landelijke media kreeg ('Dada in Drachten', tot 3 januari in het Coopmanshûs te Franeker, daarna nog een maand in De Lawei te Drachten).

Al die aandacht is terecht, want in het toen nog erg dorpse Drachten werd in de jaren '20 een bijzonder stukje dada-historie geschreven.

Het friese literaire tijdschrift Trotwaer (= trottoir) heeft er dan ook goed aan gedaan bij deze ekspositie aan te sluiten met een speciaal nummer (9/10, november 1971). Het bevat, met de 'DaDa avond door K. Schwitters', gehouden op 13 april 1923 in De Phoenix te Drachten, als uitgangspunt, een schat aan kostelijk materiaal (pers- en andere reakties van tijdgenoten, gedichten, brieven - merendeels in faksimile - en talrijke illustraties). Een citaat:

't Begin beloofde wat. 'n Meneer bij wien zoowat alles zwart was, wat wit en wat zwart moest zijn, plaatste zich aan 'n tafeltje met 'n schemerlamp en begon 'n verhandeling over Dada in 't Hollandsch. 't Publiek verleende dadelijk z'n belangelooze medewerking: waar 't kans zag 'n interruptie te plaatsen, deed 't dit met groote animo, maar in hoofdzaak lardeerde 't sprekers betoog met allerlei dierlijke

geluiden. Als 't gejoel en geschreeuw te luid werd om door te gaan, liet de spreker z'n monocle vallen, dronk een slokje water en glimlachte. En zelfs die glimlach - 'n onbeschaamde zweepslag in 't gezicht der aanwezigen - bracht 't publiek niet tot bezinning. 't Stond niet woedend op, om de zwart-witte meneer achter de coulissen te smijten - 't verwijderde zich ook niet demonstratief - 't lachte met wijd-open monden en riep "dada" en "miauw". (L.J. Jordaen in Het Leven)

Als bijlage is opgenomen een faksimilee-herdruk van Theo van Doesburgs brochure Wat is Dada?, die in 1923 werd uitgegeven door De Stijl en op de bewuste avond voorgelezen. Dit Trotwaer-nummer is samengesteld en van verbindende tekst voorzien door Remco Heite. Alles bij elkaar kost het vijf gulden. (Adm. Lege Hearrewei 23, Stiens)

c i t a a t v a n d e m a a n d

Ook Rinus Ferdinandusses laatste sriller bevat weer heel wat spreuken, waarvan de diepere inhoud en waarheid door de loop der historie worden gestaafd. Neem nou deze:

Fighting for Peace

is like

Fucking for Virginity.

(De bloedkoralen van de bastaard, Amsterdam 1971, p. 175)

j a a r b o e k

Een soort boekwerken dat de tekenen des tijds moedig weerstaat en maar blijft verschijnen is de 'almanak' of het 'jaarboek'. Meestal worden ze uitgegeven door een vereeniging of 'genootschap' (voor 'geschied-, oudheid- en taalkunde') en elk zichzelf respekterend gewest heeft wel zo'n veelal uit de vorige eeuw daterende organisatie. Kenmerkend voor het genre is de kneuterigheid van de behandelde onderwerpen, de onregelmatige verschijning en de moeizaamheid waarmee de redactie artikelen vergaart.

De Vrije Fries, 'jaarboek' uitgegeven door het Fries Genootschap en de Fryske Akademy, heeft kennelijk moeite gedaan deze image te doorbreken en is daarin ook wel gedeeltelijk geslaagd: het 51e deel, 1971, ziet er behoorlijk verzorgd uit (frisse omslag, glanspapier, veel illustraties, redelijke lay-out) en bevat ook enkele belangwekkende bijdragen (deels in het fries, deels in het nederlands). Een paar titels: 'Het Friese dorp en de huidige gemeenteadministratie', 'Schilderkunst uit het Friesland der zeventiende eeuw', 'Het Cammingahuis te Franeker en zijn geschiedenis', 'Hylpen yn de Patriottetiid bûten it skema, 1782-1787' (Hylpen staat voor Hindelopen, één van de elf), 'Twee stadhouderlijke gestoelten in Leeuwarden' en 'Het Jan Harmens-orgel te Workum'.

Dit boeiende geheel wordt gecompleteerd met de jaarverslagen van het Fries Genootschap en het Fries Museum en de rubriek 'Panorama van Friesland in 1970', waarin onder het hoofdje 'historie' de volgende volzin voorkomt:

'Onder de titel "Proeven van Lieuwe van Aitzema 1600-1669" verscheen een serie "Opstellen voortgekomen uit een werkcollege onder leiding van Dr. E.H. Waterbolk, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te

Groningen" (Fryske Akademy, Ljouwert), een belangrijke bijdrage tot de kennis van persoon, werk en opvattingen van een uit Friesland afkomstige zeventiende eeuwse diplomaat. Aitzema is nog altijd door zijn publicaties, o.m. de beroemde "Saken van Staet en Oorlogh" van grote betekenis voor de Nederlandse geschiedschrijving, maar daarnaast ook een omstreden figuur wegens zijn geheime correspondenties met vele buitenlandse regeringen.' (p. 103)

l i j f b l a d e n

Hoewel ik een beetje gek ben van tijdschriften in het algemeen, zijn toch zonder veel moeite drie lievelings- oftewel lijfbladen aan te wijzen (in willekeurige volgorde): De Groene Amsterdammer ('Onafhankelijk weekblad'), Propria Cures ('Amsterdamsch studenten-weekblad') en Groniek (welbekend). Waarom deze drie? Ik weet het niet zo precies.

Wat De Groene betreft heeft het ongetwijfeld iets te maken met het feit dat dit weekblad erg sympathiek aandoet doordat het niet te dik is (steevast 12 p.), rustig maar smaakvol wordt opgemaakt (door een eks-Aloha-man), veel informatie geeft over kulturele zaken, volstrekt onafhankelijk (heel weinig advertenties) en niet-dogmaties is en minder modieus dan progressieve zusjes als Vrij Nederland, De Nieuwe Linie en de Haagse Post. De Groene is namelijk - i.t.t. wat kennelijk slecht lezende lieden als UK-hoofdredakteur Ten Zijthof beweren - niet streng-marxisties of anderszins aan dogma's gebonden, maar wel radikaal in progressieve zin. Een prachtig staaltje van ongebondenheid werd geleverd ten tijde van de juni-oorlog in het Midden-Oosten. Toen was DGA vrijwel het enige nederlandse blad dat redelijk genuanceerd over de toestand schreef en zich niet mee liet slepen in de pro-Israel/anti-Arabie-hetze - ten koste van verschillende medewerkers en abonnees, dat wel, maar daar is neerlands oudste weekblad nooit zo bang voor geweest.

Propria Cures laat zich in één ruk uitlezen. Niet alleen omdat dit voormalige studentenblaadje (waarvan "de helft van schrijvend Nederland redakteur is geweest") zo dun is, maar vooral omdat het zo leesbaar geschreven wordt. In PC wordt geuwehoerd op een wijze die in deze rubriek voor nog geen fraktie wordt benaderd, maar er wordt ook bijzonder sterk en konsekwent gerelativeerd. Het rancuneuze ondertoontje ontbreekt vrijwel nooit en waarheid en fictie zijn soms onontwarbaar dooreengestrengeld. Bij tijd en wijle staan er ook nog uiterst zinnige en verrassende stukken in (zoals bijv. het artikel van de vrijbouter-joernalist Willem L. Oltmans, die veel achtergronden kent van de likwidatie van het nederlandse imperium, over 'Luns als bedrieger', PC 2/10/71). Dit blad kost maar een tientje per jaar (postgiro 83184, Amro Bank, Bilderdijkstr., Amsterdam).

En dan Groniek. Een blad waarvan je nooit weet of en wanneer het verschijnt en wat er in zal staan. Een blad met verrassingen (zoals het in drie achtereenvolgende afleveringen afdrukken van een zelfde hooggeleerde levensloop en het twee keer interviewen van alweer dezelfde persoon), een blad dus dat alle kanten op kan (en de laatste tijd steeds meer de goeie opgaat). Bovendien leent Groniek zich bij uitstek voor close-reading, zeker als je met het nest waaruit het